

Участь жінок у процесі формування національної свідомості українського народу (XVI — перша половина XVII ст.)

Олександр КРИВОШИЙ

У 8 класі середньої школи програмою передбачено вивчення учнями теми «Культура України в XVI—першій половині XVII ст.». Однак, гортаючи сторінки підручників, ознайомлюючись із політичною культурою цього періоду, освітою, мистецтвом та літературою, впадає в око те, що розглядаються в основному представники чоловічої статі тогочасного суспільства. Більше того, національний характер українського народу, його душевну красу, його талант і щирість дослідники й досі шукають у чоловічій (читай козацькій) звитязі та ініціативі.

А жінки, які упродовж багатьох віків історії нашого народу поряд із чоловіками виступали учасниками усіх суспільно-політичних процесів, залишаються поза увагою. На жаль, ні у вузівському, ні в шкільному курсі історії України питання становища жінки в українському суспільстві не розглядаються. Хоча така необхідність уже давно назріла. Це визначається як перспективами розвитку

нашої держави, якій належить увійти до європейської співдружності і привнести туди свою велику культурну спадщину, так і потребою пом'якшення (демілітаризації) історії українського народу.

Друга половина XVI—перша половина XVII ст. були, за словами М. Грушевського, першим національним відродженням України. У цей період відбувався активний процес формування самосвідомості українського народу, усвідомлення його національної ідентичності та національно-політичних інтересів. Жінки, особливо ті, що займали привілейоване становище в тогочасному українському суспільстві, часто нарівні з чоловіками брали активну участь у суспільнотворчих процесах.

Коли після Люблінської унії 1569 р. магнати і шляхта Речі Посполитої отримали вільний доступ до українських земель і намагалися з благословення короля та католицької церкви змусити український народ зректися не лише свого «руського роду», а й материнської мови та віри, серед католицтва опинилося чимало українських родів: Острозьких, Ходкевичів, Слуцьких, Корецьких та інших.

Поступово занепадала православна церква, школа, згасало світло національного життя. Поміж старожитних українських дворянських родів, що сповідували давні «батьківські традиції» і берегли «руську» віру, зростало занепокоєння долею православної церкви і освіти.

Чимало української і білоруської шляхти стало на захист православної віри і послідовно підтримувало народний рух та церкву. На авансцену культурницького життя України вийшла когорта опікунів та меценатів української культури, які власними коштами сприяли відродженню православної церкви та піднесенню рівня освіти в православних школах.

Серед інтелектуальної еліти в українському суспільстві тих часів слід згадати не лише чоловіків, а й багатьох жінок. Бо їхня культурницька діяльність довгий час залишалася непоміченою за

проявами чоловічої ініціативи. Ганна Гойська, Раїна Соломирецька, Галшка Острозька, Софія Чарторийська, Раїна Могилянська, Галшка Гулевичівна чимало вписали славних сторінок в історію боротьби українського народу проти польсько-католицької експансії. Адже у родинному та суспільно-політичному житті на українських землях у XVI—першій половині XVII ст. ініціатива жінки-шляхтянки не обмежувалася тільки домашнім господарством та вихованням дітей, як то було в тодішній Московській державі і в більшості країн Європи. Правове становище жінки нормували Литовський Статут і положення звичаєвого права.

Принцип рівноправності жінки-шляхтянки був проведений у карних і цивільних постановках Статуту. Литовський Статут забезпечував жінкам-шляхтянкам майже рівні з чоловіками майнові права. В умовах правової дієздатності і майнової незалежності в сім'ї, коли члени подружжя володіли майном роздільно, економічна незалежність жінок в Україні була справою звичайною і не викликала нарікань чи осуду чоловіків та суспільства. А тому й меценатська діяльність жінок вважалася звичним явищем.

Відомий український історик академік Орест Левицький не раз підкреслював, що кожна панівна в ту епоху чеснота чи вада знаходили в українській жінці не менш повний і пристрасний вияв, як і в чоловіків. Одним із найважливіших напрямків культурницької діяльності жінок того часу було заснування православних церков, монастирів і шкіл при них.

У пом'янику Києво-Печерського монастиря згадано досить багато жінок, які вносили офіри на церкву. Так, вдова чернігівського скарбника Катерина Угорницька передала тому ж таки Києво-Печерському монастирю свої численні маєтності.

Ще одним напрямком діяльності жінок шляхетських родів була фундація монастирів.

Олена Горностаєва, уроджена княжна Чарторийська, стала засновницею Пересопницького монастиря на Волині (1596). Вона сама склала для нього чудовий гуртожитний статут і влаштувала при ньому шпиталь для убогих і недужих.

А в кінці XVI ст. при церкві Успіння в Почаєві фондує монастир Ганна Гойська, дружина земського Луцького судді.

В місті Гощі (1639) засновує на свої кошти православний монастир остання із роду Гойських княгиня Раїна Соломирецька.

1637 року волинська шляхтянка Раїна з Боговитинів Ярмолинська заснувала монастир у своєму маєтку Загайцях Кременецького повіту.

Слід зазначити, що заснування жінками православних церков і монастирів розглядалось у ті часи не лише як вияв релігійного почуття, а й як боротьба за збереження традицій «давньоруського» життєустрою, віри предків як головної національної ознаки.

Участь жінок-шляхтянок XVI—першої половини XVII ст. в заснуванні монастирів, церков та шпиталів при них не була на українських землях унікальним явищем.

Ще в XII ст., як свідчить Іпатіївський літопис, Марія, дружина великого князя Всеволода, заснувала в Києві Кирилівську церкву. За Лаврентіївським літописом XIII ст., велика княгиня Олена Всеволодівна (дочка Всеволода Юрійовича) також заснувала монастир Святої Богородиці. Є свідчення й про те, що за часів Київської Русі багаті жінки брали участь у будівництві церков та монастирів разом зі своїми чоловіками і синами.

Ще одним напрямком культурницької діяльності українських жінок-шляхтянок XVI—першої половини XVII ст. ста-

ло відкриття нових православних шкіл та опіка над уже діючими.

Ця традиція також бере початок в часах Київської Русі, коли князівни відкривали школи як для хлопчиків, так і для дівчаток. Дочка великого князя київського Всеволода Ярославича Анна заснувала при Київському Андріївському монастирі першу на Русі школу для дівчаток. У другій половині XVI—першій половині XVII ст. шляхтянка Раїна Ярмолинська та господарівна Марія Могила ревно підтримували православні школи. А сестри-князьки Олена і Софія Чарторийські заснували при Пересопницькому монастирі ще й православну школу для селянських дітей.

А Галшка Гулевичівна, дружина київського шляхтича Стефана Лозки, стала однією із засновниць Київського братства, Київського Богоявленського монастиря і школи при ньому. В занесеному Галшкою в 1615 р. до книг міських київських дарчому записі читаємо, що з «любові й прихильності до братів моїх—народу українського—і во спасіння душі своєї з давніх часів мала намір зробити добро для церкви Божої і вчинити благодійну справу, потребуючи її.

І тому правдивим і благочестивим християнам народу українського, якого б вони не були стану й чину, я на вічні часи даю, записую й відказую мій власний спадковий маєток, що користується правами й волюностями шляхетськими,—власний мій двір разом з землею і будинками, отримані мною від ревного мужа мого в місті Києві у вічний дар».

Про вчинок Галшки Гулевичівни схвально відгукувалися не тільки православна київська шляхта і міщани, а й відомі церковні та культурні діячі України того часу—Іов Борецький, Ісаєя Копинський, Афанасій Пузина, гетьман Запорозького козацтва Петро Сагайдачний та інші. Княгиня Галшка Острозька у

своєму заповіті, складеному в 1579 р., велику суму грошей також відказала «на шпиталь і академію Острозькую, на монастир Святого Спаса недалеко Луцька».

Як бачимо, культурницька і благодійна діяльність жінок-шляхтянок на користь православної церкви й освіти була досить поширеним явищем. Її інтенсивність значно посилювалась у другій половині XVI—першій половині XVII ст., в період формування національної свідомості українського народу. Завдяки старанням жінок-шляхтянок прибічники православної віри отримували значну моральну і матеріальну підтримку. Так, палка прихильниця православної віри і освіти княгиня Софія Чарторийська не лише опікувалась долею відомого діяча Львівського братства Кирила Транквіліона-Ставровецького, а й сама, маючи досить високу для тих часів освіту, перекладала з

грецької на українську мову книги Святого Письма.

А твір К. Транквіліона-Ставровецького «Євангеліє учительное» був видрукуваний 1619 р. на кошти княгині.

Магнатка Раїна Могилянка, княгиня Вишневецька доклала чимало зусиль для підтримки діяльності церковного діяча, а згодом і митрополита Київського (1631—1632) Ісаї Копинського. Він отримав право заснувати на землях княгині Вишневецької ряд православних монастирів і церков. Раїна Вишневецька навіть доручила Ісаї Копинському керувати усіма православними церквами в її володіннях.

Отже, у тогочасному українському суспільстві, як у специфічній системі зв'язків між людьми, жінка існувала в конкретному соціальному середовищі, яке мало обмежувало її свободу, права та особисту ініціативу. Вона керувалася при-

тамними їй нормами поведінки, духовною орієнтацією та морально-етичними цінностями і була повноправною учасницею всіх державних і суспільно-творчих процесів, що відбувалися на українських землях того часу.

Рекомендована література

1. Апанович О. Розповіді про запорізьких козаків. — К.: Дніпро, 1991. — 335 с.
2. Богачевська М. Дума України — жіночого роду. — К.: Воскресіння, 1993. — 109 с.
3. Козуля О. Жінки в історії України. — К.: Український центр духовної культури, 1993. — 255 с.
4. Котляр М., Смолій В. Історія в життєписах. — К.: Час, 1994. — 326 с.
5. Кравченко А. Козацька наречена // Запорожці: До історії козацької культури. — К.: Мистецтво, 1993. — 400 с.
6. Луговой Ол. Визначне жіноцтво України: Історичні життєписи. — К.: Дніпро, 1994. — 335 с.
7. Угляренко П. І був ранок, і була ніч. Іст. роман. — К.: Український письменник, 1994. — 320 с.